

τῶν ὑφασμάτων καὶ γενικῶς διὰ τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῆς Εὐρώπης δυσκόλως ἐλέγχεται.

Γ) γοτθικὸν τόξον

α) ὡς παράστασις ὑπερβάσεως τῶν ὁρίων,

Ἡ ἀύξησης τῆς ἀποδόσεως, ἡ διάνοιξις ἐμπορικῶν ὁδῶν, ἡ ἀνάγκη ὑπερπηδῆσεως τῶν ἐμποδίων διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν νέων προθέσεων, ἡ δυσαναλογία μεταξὺ ἐσωτερικῆς δυνατότητος καὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὁρῶν τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἔδωσαν εἰς τὴν ζωὴν τῆς μεσαιωνικῆς Εὐρώπης ἓνα δυναμισμὸν, ὁ ὁποῖος, ὅσον ἡ ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ ἀντίδρασις ἐθραύετο, τόσο περισσότερο ἐξώθει τὸν ἄνθρωπον νὰ κάμψη, ὅ,τι ἀνέκοπτε τὴν κίνησίν του, ὡς εἰάν εἶχεν ἀποκλειστικὸν σκοπὸν τὴν ὑπερνίκησιν τῆς στάσεως. Ὁ δυναμισμὸς αὐτὸς δὲν ἐσήμαινεν ὁμῶς μόνον μίαν συνεχῶς ἐντατικωτέραν ἐκπόρθησιν τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἐξεπόρθησε τὴν θρησκευτικὴν συνείδησιν καὶ ἐπεισε τὸν ἄνθρωπον, ὅτι ὑπάρχει, διὰ νὰ καταγωνίζεταί τὴν γῆν, διὰ ν' ἀνατείνεται καὶ νὰ μείνη μετάρσιος, νὰ εἶναι ἡ ἄνωσις, ἡ ὁποία ὑπερπηδᾷ τὴν βαρύτητα τῆς ὕλης μὲ τὴν ἰδανικὴν ἀπαίτησιν νὰ ἐγγίση τὸν οὐρανόν. Ἀντικειμενικὴ πρόβολή τῆς ἀνατάσεως αὐτῆς ὑπῆρξεν ὁ γοτθικὸς ναὸς. Τὸ βασικόν του στοιχεῖον, τὸ ἀρχιτεκτονικὸν τόξον, παρέστησε τὴν κατακόρυφον ὑπέρβασιν τῶν ὁρίων.

β) ὡς μετουσίωσις τῆς ἀραβικῆς διακοσμητικῆς εἰς μεταφυσικὴν ἀνάγκην,

Ὅπως τὰ περισσότερα ἐκ τῶν πρώτων βασικῶν εὐρημάτων τοῦ Μεσαιῶνος καὶ τὸ τόξον τῆς γοτθικῆς ἀρχιτεκτονικῆς κατάγεται ἐξ Ἀνατολῶν. Προτοῦ κλείσῃ ἡ πρώτη χριστιανικὴ χιλιετηρὶς ἐμφανίζεται εἰς τὴν ἔδραν τῶν χαλιφῶν Σαμαρράν πλησίον τοῦ Τίγρητος καὶ καθαρώτερον, πάντοτε ὁμῶς ὡς διακοσμητικὸν στοιχεῖον, εἰς τὸν μωαμεθανικὸν ναὸν τοῦ Καῖρου Ibn - Tulun. Διὰ τῶν Ἀράβων μέσῃ τῆς Σικελίας καὶ τῆς Ἰσπανίας καὶ διὰ τῶν βουργουνδῶν σταυροφόρων (1099 μ.Χ.) μεταναστεύει ἀρχομένης τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος τῆς χριστιανικῆς ἱστορίας εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν χῶρον, εἰς τὴν Πίζαν, τὴν Βουργουνδίαν καὶ τὸ Monte Cassino. Ἐνταῦθα, πλησίον τοῦ τάφου τοῦ ἀγίου Βενεδίκτου, ἐκτίσεν ὁ πάπας Βίκτωρ III μὲ τὴν βοήθειαν ἀράβων ἀρχιτεκτόνων καὶ ἐργατῶν τὸν ναὸν τοῦ ἀγίου Ἑρᾶσμου, τὸν ἀρχιτεκτονικὸν διάκοσμον τοῦ ὁποίου ἐμιμήθη τὸ ἔτος 1083 μ.Χ. ὁ ἡγούμενος Hugo τῆς ἰσπανικῆς μονῆς Cluny, τοῦ μεγαλυτέρου χριστιανικοῦ προσκυνηματος τῶν Μέσων χρόνων.

Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἡ Εὐρώπη ἀνέθεσεν εἰς τὴν νέαν ἀρχιτεκτονικὴν δυνατότητα νὰ ἐκφράσῃ τὰ μεταφυσικὰ τῆς αἰτήματα. Ἐάν οἱ ἐφευρέται εἶχον ἀποδώσει εἰς τὸ ἀρχιτεκτονικὸν τόξον διακοσμητικὸν χαρακτήρα, ὥστε νὰ συμ-

πληρώνη ἐκ τῶν ἔξω τὸ οἰκοδόμημα, ἡ Εὐρώπη στηρίζει μετ' ὀλίγον ἐπάνω του τὸ βάρος καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ναοῦ, τὸ χρησιμοποιεῖ δηλαδὴ ὡς οἰκοδομικὸν στοιχεῖον καὶ ταυτοχρόνως ὡς θρησκευτικὴν ἰδέαν. Διὰ τοῦτο ὁ καθεδρικός ναὸς τῆς γοθτικῆς δὲν ὑπῆρξε μίμησις, ἀλλὰ πνευματικὴ μετουσίωσις μιᾶς τεχνικῆς ἐκφράσεως, ἡ ὁποία εἰς τὴν κατάλληλον στιγμὴν ὑπεσχέθη νὰ συμβολίσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς ὅ,τι ἐδοκίμαζεν ὡς βασικὴν του διάστασιν, εἰς τὴν ἀπεριόριστον κίνησιν. Ἐντὸς ὀλίγου ἡ ἀπολιθωμένη αὐτὴ ἀνησυχία διὰ τοῦ συνδυασμοῦ καὶ τῆς ἐπεξεργασίας καὶ ἄλλων διακοσμητικῶν στοιχείων ἀραβικῆς προελεύσεως ἀνέπτυξε τόσας διαστάσεις, ὥστε τελικῶς νὰ παρασύρῃ τὸν ἀρχιτέκτονα εἰς ἓνα κυκλῶνα διασταυρουμένων κατευθύνσεων, αἱ ὁποῖαι μετὰ τὴν πρώτην ἐναρμόνισιν ἀπέκτησαν μίαν σχεδὸν ἀδέσποτον αὐτονομίαν, ἀντίστοιχον τῶν ἐσωτερικῶν τάσεων τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος, ἀκριδῶς ὅπως τὸ παρέστησεν εἰς τὸν λίθον, ἐπεχείρησε νὰ ἐξαντληθῇ εἰς τὴν δοκιμὴν συνεχῶς τολμηροτέρων προοπτικῶν. Εἰς μίαν περίοδον ἀρχιτεκτονικῆς μέθης, ἡ ὁποία δὲν ᾔθασε τὰ ἑκατὸν ἔτη (1180 - 1270 μ.Χ.), ἀνυψώθησαν μόνον εἰς τὴν Γαλλίαν 30 καθεδρικοὶ ναοί.

γ) ὡς κάτοπτρον τῆς μεσαιωνικῆς ἀνησυχίας,

Ἡ προσπάθεια τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀρχιτέκτονος δὲν συνίστατο ἀπλῶς εἰς τὴν ἐκφρασιν τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος, ἀλλ' ὅπως συμβαίνει, ὅταν ἡ τέχνη δὲν ἐπαναλαμβάνῃ, ὅ,τι ἔπραξαν ἄλλοι καιροί, ἦτο ἡ ἀντικειμενικὴ ὄψις τοῦ ἀγωνίσματος τῆς αὐτοσυνειδήσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀνθρώπου. Ὅπως εἰς τὴν γλυπτὴν παράστασιν τοῦ θεοῦ ὁ ἄνθρωπος τῆς Ἑλλάδος ἐδημιούργησε μαρμάρινα αἰτήματα τῆς ἰδικῆς του οὐσίας, κατ' ἀνάλογον τρόπον διὰ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ ὁ ἄνθρωπος τῶν Μέσων χρόνων ἐρωτᾷ τὸν λίθον, τί εἶναι ὁ ἴδιος καὶ τί πιστεύει. Ὁ γοθτικὸς ναὸς γίνεται τὸ κάτοπτρον τῆς ἀνησυχίας ἐνὸς ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος δὲν στηρίζεται εἰς μίαν πίστιν, διὰ νὰ περιορίσῃ τὸν κόσμον; ἀλλὰ πιστεύει εἰς τὴν ἀπεριόριστον κίνησιν, ἀκριδῶς ὅπως ὁ Ἕλληνας εἶχε θεωρήσει ὡς ὑποχρέωσίν του νὰ συμπέσῃ πνευματικῶς πρὸς τὸ πέρας. Ὁ Εὐρωπαῖος ὁμως ζητεῖ νὰ διαρρήξῃ τὸ πέρας, νὰ δημιουργήσῃ, ὅπως πράγματι τὸ ἐπεχείρησε, τὸ ἀεικίνητον, νὰ δικαιώσῃ τὴν ὑπαρξίν του, ἐφ' ὅσον δὲν παραδέχεται τὴν στάσιν. Διὰ τοῦτο εἰς τὴν Εὐρώπην ἡ πίστις δὲν καθυσύχασε τὴν διάνοιαν, ἀλλ' ἡ διάνοια ἀνησύχησε τὴν πίστιν. Ὁ λόγος τοῦ Ἀνσέλμου: «πιστεύω, διὰ νὰ ἐννοήσω», ἀπέκτησεν εἰς τὸν καθεδρικὸν ναὸν τὸ λίθινον παράστημά του¹³.

δ) ὡς ὄρισμὸς τοῦ σκοποῦ ὑπὸ τοῦ μέσου,

Ἡ γοθτικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ὤρθωσε ad oculos εἰς τοὺς συγχρόνους καὶ τοὺς μεταγενεστέρους τὸ μέγα γεγονός τῆς Εὐρώπης, τὴν δυνατότητα, ἡ ὁποία δὲν ἐξυπηρετεῖ μόνον, ἀλλὰ θέτει σκοπούς, διὰ νὰ τοὺς ὑπερνικήσῃ, ὡς

ἐάν δὲν εἶχεν ἄλλον σκοπόν, πλὴν τῆς ὑπερβάσεως τῆς σκοπιμότητος. Ὅλαι αἱ αὐθεντικαὶ ιδιότητες τῆς Εὐρώπης δὲν ἔχουν «τέλος», ἀλλ' εἶναι ἐνάρξεις μὲ τὴν τάσιν νὰ γίνουσι παγκόσμιοι ἀφεταιρία. Εἰς τὴν Εὐρώπην παρουσιάσθησαν ἰδέαι χωρὶς περιγράμματα, μέσα πρὸς ἐπιδίωξιν σκοπῶν, τοὺς ὁποίους ὀρίζουσι αὐτὰ τὰ ἴδια, ὑπηρετῶν τοῦ ἀνθρώπου μὲ προοπτικὴν τὴν ὑποταγὴν του. Ἡ τεχνικὴ ἐξέλιξις τῆς ἐποχῆς μας ἐπιβεβαιώνει αὐτὴν τὴν τραγικότητα παραδειγματικῶς. Ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος δὲν ζητεῖ τὰ μέσα τῆς ἐφαρμογῆς τῶν σκοπῶν του, ἀλλὰ διὰ τῶν μέσων, τὰ ὁποῖα διαθέτει, πληροφορεῖται, τί πρέπει νὰ θέλῃ. Κινδυνεύει διὰ τοῦτο νὰ χάσῃ τὸν ἔλεγχον τῶν ἔργων του καὶ τὸ μοιραῖον εἶναι, ὅτι εἰς τὸν κίνδυνον αὐτὸν ἐπιχειρεῖ νὰ συμμετάσχη ὁλόκληρος ὁ κόσμος. Χωρὶς νὰ γνωρίζῃ, περὶ τίνος πρόκειται, ἡ ἀνθρωπότης δίδει σήμερον τὴν συγκατάθεσιν τῆς νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν δυνατοτήτων, διὰ τῶν ὁποίων δὲν θὰ ἐκπληρώσῃ, ὅτι μέχρι στιγμῆς ἐπεδίωξεν, ἀλλὰ θὰ διδαχθῇ, τί ὀφείλει νὰ ἐπιδιώκῃ, διὰ νὰ εἶναι δυνατὸς ὁ νέος τρόπος ζωῆς. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ὑποταγὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν δυνατότητα, ἡ ὁποία τοῦ ἐπιβάλλει τὴν ἐγκατάλειψιν ὧν ἔχει καὶ εἶναι, τὴν κίνησιν ὡς πρῶτον καὶ κύριον μέλημά του, συμβολίζει εἰς τὴν αὐγὴν τῆς Εὐρώπης ὁ γοθτικὸς ναός. Ἐδῶ τὸ μέτρον δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἡ ὑπερβάσις τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἱστορία ἀπέκτησε διὰ τῆς γοθτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τὸν θρησκευτικὸν ὁδοδείκτην τῆς τεχνικῆς τῆς κατευθύνσεως.

ε) ὡς σύμβολον τῆς ἀπουσίας τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ κόσμου.

Ὅτι ἐμπνέει καὶ γοητεύει τὸν ἄνθρωπον τῆς Εὐρώπης, εἶναι τὸ αἷτημα τῆς ἀφοσιώσεώς του εἰς μίαν πράξιν, ἡ ὁποία νὰ μὴ τερματισθῇ εἰς τὴν γῆν, ἀλλὰ νὰ ἐγγίσῃ τὸν οὐρανόν. Αὐτὴν τὴν ἀπαίτησιν παριστᾷ τὸ θρησκευτικὸν σχῆμα τῆς πέτρας εὐθύς μετὰ τὴν ὑπερνίκησιν τῆς ρωμανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τοῦ κυκλικοῦ τόξου καὶ τοῦ θόλου, τῆς βεβαιότητος καὶ τῆς στάσεως, τοῦ συμβολισμοῦ τῆς θείας παρουσίας ἐν τῷ κόσμῳ. Εἰς τὸν γοθτικὸν ναὸν δὲν κατέρχεται ὁ Θεὸς εἰς τὸν κόσμον, διὰ νὰ καλύψῃ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ἀνέρχεται εἰς τὸν οὐρανόν, διὰ ν' ἀνακαλύψῃ τὸν Θεόν, διότι δὲν τὸν εὐρίσκει εἰς τὴν γῆν. Ὁ γοθτικὸς ναὸς ἐκφράζει διὰ τοῦτο τὴν ἀπιστίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος δὲν συναντᾷ τὸν Θεόν καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τραπῇ πρὸς ἀναζήτησιν του, νὰ κινηθῇ πρὸς τὰ ἄνω ἢ, ὅπως τὸ ἐπεχείρησε σχεδὸν ταυτοχρόνως, ὀρίζοντίως, νὰ ἐγκαταλείπῃ τὴν θέσιν του, συνεχῶς ν' ἀναχωρῇ καὶ νὰ εἶναι πάντοτε καθ' ὁδόν, μήπως εὕρῃ τὸν ἀπόντα, τὴν δύναμιν τῆς λυτρώσεως, ἐφ' ὅσον αὐτὴ ἀκριβῶς ἢ ἔλλειψις καὶ ἢ ἀνάγκη τὸν ὠθεῖ πρὸς τὰ ἄνω καὶ ὅπου ἢ κατακόρυφος διάστασις τὸν ἀπελπίζει, εἰς τὴν κατάκτησιν τοῦλάχιστον τῆς γῆς.

Κινητὸν ἱστίον καὶ ναυτικὸν πηδάλιον, προϋποθέσεις:

α) τῆς «ὀριζοντίας» λυτρώσεως τοῦ Εὐρωπαϊοῦ διὰ τῆς γεωγραφικῆς κατακτήσεως τοῦ κόσμου,

Θὰ ἦτο δυνατὸν ἡ τεχνικὴ ἔφεσις τοῦ Εὐρωπαϊοῦ, ἡ ἐσωτερικὴ του ἀνάγκη νὰ κατακτήσῃ τὸν κόσμον καὶ νὰ γίνῃ ἀντικαταστάτης τοῦ Θεοῦ, νὰ ἐρμηνευθῇ ἐκ τῆς ἀδυναμίας τῆς θρησκευτικῆς του πίστεως νὰ τὸν πείσῃ, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι παρὼν. Ὁλόκληρος ἡ ψυχικὴ δύναμις, τὴν ὁποίαν ἐδέχετο ὁ ὑπερβατικὸς κόσμος, διοχετεύεται εἰς τὴν γῆν μὲ τὸσον μεγαλυτέραν ἔντασιν, ὅσον ὀλιγώτερον ἀντίκρυζεν ὁ ἄνθρωπος τῆς Εὐρώπης τὴν σωτηρίαν του εἰς τὴν ἔλευσιν τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν κόσμον. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον ἢ μεταμόσχευσις τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος εἰς ἄλλας ἡπείρους, ἐὰν δὲν προϋποθέτῃ, ἐπενεργεῖ ὁμοίως μίαν ρῆξιν τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰς δυνάμεις καὶ τὰ πρόσωπα τῆς λατρείας καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἐξωθεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν κατάκτησιν τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ πληρώσουν τὸ μεταφυσικὸν του κενόν. Τὴν σταυροφορίαν πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ Θεοῦ κατὰ μῆκος τοῦ κόσμου, μετὰ τὴν ἀπώλειάν του εἰς τὴν πατρίδα, ἐπεχείρησεν ὁ Εὐρωπαῖος συμβολικῶς διὰ τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐκστρατειῶν του πρὸς «ἀπελευθέρωσιν» τῶν Ἁγίων τόπων καὶ συγχρόνως πραγματικῶς διὰ τῆς ναυσιπλοίας. Ἐὰν αἱ Σταυροφορίαι ἦσαν ὀριζόντιοι καθεδρικοὶ ναοί, ἡ ναυτικὴ ἐπιχείρησις ὑπῆρξεν ἔκφρασις τῆς πίστεως, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι δυνατὸν νὰ λυτρωθῇ, χωρὶς νὰ κατευθύνεται πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλ' ἀπλῶς ἐπεκτεινόμενος ἐπὶ τῆς γῆς. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς αἱ Ἀνακαλύψεις ὑπῆρξαν συμπτώματα τῆς γεωγραφικῆς ἀπιστίας τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἀνεζήτησε τὸ θαῦμα τῆς σωτηρίας ἐπέκεινα τῶν πατρῶν.

Ναυτικὰ κατορθώματα εἶχε νὰ ἐπιδείξῃ καὶ ἡ ἀρχαιότης· ὅσον ὁμοίως ὁ πλοῦς ἐπεξετείνετο, τὸσον περισσότερον παρουσιάζετο ὡς περίπλους. Τελικῶς ὁ Εὐρωπαῖος διὰ τῶν ὄρων, τοὺς ὁποίους ἐδημιούργησεν ὁ Μεσαιὼν καὶ μάλιστα εἰς πρωίμους χρόνους, ἔδαμασε τὸν ὠκεανόν. Ἡ ἐπανάστασις εἶχε συντελεσθῇ, ἔταν τὸν 11ον αἰῶνα παρουσιάσθησαν πρῶτον τὸ σημερινὸν ναυτικὸν πηδάλιον ἀντὶ τῆς παλαιᾶς κώπης, διὰ τῆς ὁποίας μέχρι τότε ἐπετυγχάνετο μὲ πολλὴν δυσκολίαν ἢ ἀλλαγὴ κατευθύνσεως καὶ δεύτερον τὸ κινητὸν ἱστίον, τὸ ὁποῖον ἐπέτρεπεν, ὅτι ἡ ἀρχαιότης μέχρι τέλους δὲν κατάρθωσε, τὴν συνέχισιν τοῦ πλοῦ, χωρὶς νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἡ διεύθυνσις τοῦ ἀνέμου. Ἐνῶ λοιπὸν εἰς τὴν Αὐλίδα ὁ ἐλληνικὸς στόλος ἀνέμενεν ἀκίνητος οὖριον ἄνεμον καὶ τὸ πλοῖον τοῦ ἀποστόλου Παύλου ἠναγκάσθη νὰ ὑποπλεύσῃ τὴν Κύπρον «διὰ τὸ τοὺς ἀνέμους εἶναι ὑπεναντίους»¹⁴, τὰ μεσαιωνικὰ πλοῖα ἀναχωροῦν ὁποτεδήποτε καὶ πρὸς οἵανδήποτε κατεύθυνσιν. Ὁ ἐπαναστατικὸς αὐτὸς νεωτερισμὸς ἐσήμαινεν ἀμέσως ἀχρηστίαν κωπηλατῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καθίστα τὸν πλοῦν εὐθηνότερον καὶ συνετέλεσεν ἐκτὸς αὐτοῦ εἰς τὴν ἐξαφάνισιν τῆς δουλείας ἐκ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου.

Ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο ἐφευρέσεων προσέδωκεν αἰφνιδίως εἰς τὴν θάλασσαν ἀκατανίκητον αἴγλην. Ἀντιθέτως ἢ ξηρὰ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἔχασε τὴν ἄλλοτε σχεδὸν ἀποκλειστικὴν σημασίαν τῆς διὰ τὴν μεταφορὰν καὶ τὴν μετακίνησιν. Τοῦτο γίνεται φανερὸν εἰς τὰς Σταυροφορίας, ἢ πρώτη τῶν ὁποίων ὑπὸ τὸν Γοδεφρίγον de Bouillon τὸ ἔτος 1096 ἦτο σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν ὁδοιπορία, ἐνῶ ἡ ἕκτη ὑπὸ τὸν Λουδοβίκον ΙΧ τῆς Γαλλίας μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1248 - 1254 ἦτο κυρίως ναυτικὴ ἐκστρατεία. Τὴν σπουδαιότητα ὁμοίως τοῦ πλοίου διὰ τὸν Μεσαιῶνα δεικνύει ἡ διάνοιξις τῶν ἀγορῶν πρὸς τὴν ἀπὸ Ἀνατολῆν, τὰς μυθικὰς χώρας τῆς μετάξης, τῶν καρυκευμάτων καὶ τοῦ χρυσοῦ. Μία ὑπόσχεσις λυτρώσεως καθαρῶς ἐπιγείου χαρακτῆρος γίνεται διὰ τῆς εὐκινήσεως καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν πλοίων ἐκ τῶν καιρικῶν συνθηκῶν ἐντὸς ὀλίγου πραγματικότης. Εἰς τοῦτο συνέτεινεν ἡ κατασκευὴ πλοίων συνεχῶς μεγαλυτέρου ἐκτοπίσματος, τὰ ὁποῖα συναγωνίζονται τὰ πολυέξοδα «καραβάνια» καὶ κυρίως ἡ πρακτικὴ ἐκμετάλλευσις χάριν τοῦ νυκτερινοῦ προσανατολισμοῦ ὑπὸ νεφροσκεπῆ οὐρανὸν πιθανῶς ὑπὸ τοῦ Ἰταλοῦ Φλαβίου Gioja τῶν περὶ μαγνητισμοῦ γνώσεων, τὰς ὁποίας ἠρύσθη ἐξ Ἀράβων¹⁵ ἐπισκεπτῶν τῆς Κίνας ὁ διδάσκαλος τοῦ Ρογήρου Βάκωνος γάλλος σταυροφόρος Πέτρος Maricourt, πρῶτος (1269 μ.Χ.) συγγραφεὺς εἰδικῆς πραγματείας περὶ μαγνήτου¹⁶. Τέλη τοῦ 13ου αἰῶνος ὑπὸ τὸν Μάρκον Πόλο ἡ Εὐρώπη θαλασσοπορεῖ πρὸς τὴν Κίναν καὶ τὴν Ἰαπωνίαν. Οἱ ἐπιστρέφοντες ἐξάπτουν τὴν φαντασίαν καὶ διεγείρουν τὸν φθόνον. Ἡ Δύσις ἀρχίζει νὰ φλέγεται ὑπὸ τοῦ πόθου νὰ διευρύνῃ τὰ γεωγραφικὰ τῆς ὄριαν. Ἐπιχειρηματικὰ πνεύματα πολιτῶν συνήθως χωρὶς ιδιόκτητον γῆν ὀνειρεύονται τὰς «Ἰνδίας», τὴν χώραν τῶν πραγματικῶν θαυμάτων. Ἀπὸ τοῦ 14ου αἰῶνος καὶ ἐξῆς ἡ γεωγραφικὴ ἀνησυχία τῆς Εὐρώπης ἐγένεν ἀκατάσχετος.

β) τῆς μετατροπῆς τῆς Εὐρώπης εἰς παγκόσμιον χρηματιστήριον μὲ ἀποτελέσματα:

1) τὸν σχηματισμὸν ἰδιωτικοῦ κεφαλαίου (μεσαία τάξις), Κύριον μέλημα τῶν κατακτητῶν τοῦ κόσμου, ὅταν ἔδυεν ὁ Μεσαιῶν, δὲν ὑπῆρξεν ἡ γνώσις, ἀλλ' ἡ διάνοιξις μεταλλείων. Ἡ Εὐρώπη ἐξηπλώθη εἰς ὁλόκληρον τὸν κόσμον ὅχι χάριν τῆς θεωρίας, ἀλλὰ χάριν τῆς δυνάμεως. Οἱ νέοι γεωγράφοι εἶναι ὑπηρέται τοῦ ἐμπορίου καὶ κυρίως σκαπανεῖς εὐγενῶν μετᾶλλων. Ἐκ τῶν νέων χωρῶν εἰσρέουν διὰ τοῦτο εἰς τὴν «μητρόπολιν» χρυσοὶ καὶ ἄργυρος, ὥστε ἐντὸς ἐνὸς αἰῶνος νὰ διπλασιασθῇ ἡ συνολικὴ νομισματικὴ περιουσία τῆς Εὐρώπης μὲ ἀποτέλεσμα νὰ πέσῃ ὁ τόκος καὶ νὰ μειωθῇ ἡ ἀξία τοῦ χρήματος. Οὐσιαστικῶς ἡ Δύσις γίνεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον χρηματιστήριον τοῦ κόσμου. Τὸ σχηματιζόμενον κεφάλαιον δὲν κατευθύνεται ὁμοίως οὔτε εἰς τὸν πύργον οὔτε εἰς τὴν μονήν, ἀλλὰ περιέρχεται εἰς χεῖρας ἰδιωτῶν, δημιουργεῖ καὶ ἐνισχύει τὴν θέσιν τῆς μεσαιᾶς τά-

ξεως και της επιτρέπει την γονιμοποίησιν του δια των βιοτεχνικῶν δυνατοτήτων τοῦ πατρίου ἐδάφους.

2) τὴν ἐπίδοσιν τοῦ ἐμπορίου (ἐπιχειρηματικὸν πνεῦμα),

Ἐὰν τὸ ἐμπόριον ἀφ' ὅτου ἀπεκόπη ἢ Δύσις ἐκ τῆς Ἀνατολῆς λόγω ἐλλείψεως νομισματικῆς θάσεως ἐξηρῆρώθη, διὰ τὴν συμπαρασύρη εἰς τὴν κατάρρευσιν τοῦ τὴν ἀστικὴν τάξιν καὶ τὸ πολιτικὸν κράτος πρὸς ὄφελος τῶν φεουδαρχῶν καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἢ ὁποῖα ἀπὸ τοῦ ἔτους 789 μ.Χ. ἀπαγορεύει τὴν πίστωσιν ἐπὶ τόκῳ¹⁷ με σκοπὸν τὴν πάταξιν τῶν καιροσκόπων, ἀποτέλεσμα τὴν δυσφήμισιν τῆς ἐπιχειρηματικῆς δράσεως καὶ μόνην ἐξαίρεσιν τοὺς Ἑβραίους, τοὺς μόνους διὰ τῆς Ἰσπανίας ἐμπορικοὺς συνδέσμους τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς, τώρα τείνει με συνεχῶς αὐξανόμενον ρυθμὸν νὰ γίνῃ διὰ τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐμπνέει, ἢ κυρία ἀπασχόλησις συνεχῶς περισσοτέρων ἀτόμων καὶ ἐντὸς ὀλίγου, ὅ,τι παρουσιάζεται εἰς ὅλην τοῦ τὴν ἔκτασιν σήμερον, ἢ ἀποστολῇ τοῦ κράτους, ἀφ' οὗ προηγουμένως διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς οἰκονομίας ἔθεσε τὰς θάσεις τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς ὡς προϋπόθεσις νέων ἀξιολογικῶν κριτηρίων, νέων ἰδεῶν καὶ νέων προθέσεων.

3) τὴν προοπτικὴν σκέψιν (αἰσθησις τοῦ μέλλοντος),

Διὰ τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου μεταστρέφεται ἡ προσοχὴ πρὸς ὅ,τι δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συμβῇ. Ὅσοι διαθέτουν, μόνον ὅ,τι παράγει ἡ γῆ, δὲν ὑφίστανται με τὴν ἐντασιν τὸν πειρασμὸν νὰ μεριμνήσουν «διὰ τὴν αὔριον», ὅπως οἱ κύριοι τοῦ νομίσματος, τοὺς ὁποίους ἐμφυτα εἰς τὴν φύσιν τοῦ πράγματος αἰτήματα συντηρήσεως καὶ πολλαπλασιασμοῦ ὑποχρεώνουν νὰ σκεφθοῦν προοπτικῶς. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ χρήματος προβλέπουν, σχεδιάζουν καὶ μηχανεύονται τὰ ἐρχόμενα, τάσσουν τὴν ζωὴν των εἰς τὴν ὑπηρεσίαν γεγονότων, τὰ ὁποῖα θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συντελεσθοῦν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ παρὸν κερδίζει τὴν ἀξίαν του, ἐφ' ὅσον συμβάλλει εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ μέλλοντος, δηλαδὴ τὸ μέλλον γίνεται ὁ κριτὴς τοῦ παρόντος. Ἐὰν καὶ ἡ θρησκευτικὴ συνείδησις μετέθεσε τὸ θάρος τῆς ζωῆς εἰς ὅ,τι θὰ συμβῇ καὶ εἶδε τὴν πράξιν ὄχι τὸσον κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς ἀξίαν, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀπαιτουμένης δυνατότητος, μετέθεσεν ἐν πολλοῖς τὰ νέα κοινωνικὰ κριτήρια εἰς τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Θεοῦ.

4) τὸν ἐξαγιασμὸν τοῦ χρήματος (ἐξιδανίκευσις τῆς οἰκονομίας),

Ἡ ἐννοια τοῦ χρήματος δὲν ἀπεγύμνωσεν ὁμως μόνον τὸ παρὸν ἐκ τῆς ἀξιώσεως τῆς μονιμότητος, ὥστε νὰ δικαιολογηθῇ διὰ τῆς ὑπερβάσεώς του καὶ δὲν παρέστησε μόνον τὴν θρησκευτικὴν ζωὴν ὡς προετοιμασίαν ἐνὸς μέλ-

λοντος γεγονότος με κίνδυνον γὰ παρουνιασθῆ ὡς συναλλαγή, ἀλλ' ἔγινε τὸ μέτρον τῶν εὐρωπαϊκῶν προσπαθειῶν ἀκόμη καὶ τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Ὅτι τοῦτο ἦτο δυνατόν, παρουσιάσθη με πολλήν εὐγλωττίαν εἰς τὴν πράξιν καὶ τὴν θεωρητικὴν κατοχύρωσιν ὑπὸ τοῦ πάπα Κλήμεντος VI (1343 μ.Χ.) τῆς ἐξαγορᾶς ἀμαρτημάτων διὰ τῆς καταβολῆς χρηματικῶν ποσῶν. Ἡ καθιέρωσις τοῦ χρήματος ὡς μεσίτου μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ, ὥστε νὰ ὑποβοηθῆ τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας, ἔδωκεν ἀφορμὴν ἐντὸς ὀλίγου εἰς τὴν θρησκευτικὴν Διαμαρτυρίαν νὰ κατάγγειλῃ τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν ὡς ἐξαθλίωσιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀντὶ δὲ νὰ περιορισθῆ διὰ τῆς Μεταρρυθμίσεως εἰς τὴν σχέσιν τῶν ἀνθρώπων μεταξὺ τῶν, ἡ χρηματικὴ ἀξία παρουσίασεν ὑπὸ τὴν ἐρμηνευτικὴν καθοδήγησιν τοῦ Καλβίνου τὴν οἰκονομικὴν ἐπιτυχίαν ὡς θεῖαν εὐδοκίαν, ὥστε ὁ οἰκονομικὸς συναγωνισμὸς ν' ἀντικαταστήσῃ ἐντὸς τῶν προτεσταντικῶν χωρῶν ἐν πολλοῖς τὴν ἀμίλλαν εἰς τὴν ἀρετὴν.

Β) τὴν ἐπιβολὴν φόρων (περιορισμὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιρροῆς),

Τὸ χρῆμα εἶχεν δὲ νὰ ἀπὸ μιᾶς ἄλλης πλευρᾶς θρησκευτικὴν σημασίαν, διότι συνέτεινε εἰς τὴν ἰσχὺν τοῦ κράτους καὶ τὸν παράλληλον περιορισμὸν τῆς δυνάμεως τοῦ κλήρου. Ἐὰν ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ ἦτο δυνατόν νὰ δικαιολογήσῃ ἠθικὰς μόνον ὑποχρεώσεις (ὥστε ἡ οἰκονομικὴ περιοδεία τοῦ Tetzl νὰ στιγματισθῆ ὡς θρησκευτικὸς ἐκφυλισμὸς), τὸ κράτος χωρὶς δυσκολίαν ἐδικαιολόγησε τὸν φόρον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπέκτησε τὴν δυνατότητα τῆς ἐπεκτάσεως καὶ τῆς ἐσωτερικῆς του διαρρυθμίσεως, πράγμα τὸ ὁποῖον μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Ρώμης καὶ τὴν διακοπὴν τῆς εἰσροῆς εὐγενῶν μετὰ τῶν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ἦτο ἀδύνατον, ἐφ' ὅσον τὰ εἰς χρυσὸν καὶ ἀργυρον ἀποθέματα τῆς Εὐρώπης εἶναι ἐλάχιστα. Ἐὰν τὸ κράτος δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ δώσῃ μισθούς, ἀλλ' ἀπλῶς νὰ κατὰσχῃ τὰ προϊόντα τῆς γῆς, οὔτε ὑπάλληλοι ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξουν οὔτε στρατιωτικὴ τάξις. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀνυπαρξίας μιᾶς θάσεως πληρωμῶν ὑπῆρξεν ὁ ἐπὶ χίλια καὶ πλέον ἔτη πολιτικὸς διασπαθισμὸς τῆς Εὐρώπης καὶ ἡ ἐπικράτησις τῆς Ἐκκλησίας διὰ μέσου τῶν κρατικῶν χωρισμάτων, ἐφ' ὅσον ἡ ἀνταμοιβή, τὴν ὁποῖαν ἐκείνη ἔτασεν, εἶχε τὴν δύναμιν, παρ' ὅτι μεταφυσικοῦ χαρακτῆρος, νὰ ἐμπνεύσῃ τὸν ἄνθρωπον καὶ νὰ τὸν κρατήσῃ εἰς πνευματικὴν πειθαρχίαν. Ὅταν λοιπὸν ἐκυκλοφόρησεν εἰς τὴν Εὐρώπην ὁ χρυσὸς καὶ ὁ ἀργυρος, εἶχον ἐγγίσει εἰς τὸ ἱστορικόν των τέλος τὰ κοσμικὰ δικαιώματα τῆς Ἐκκλησίας.

Γ) πηγὴν ἀλλεπαλλήλων πρακτικῶν ἐμπνεύσεων (συγκέντρωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν κόσμον).

Ὁ περιορισμὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιρροῆς δὲν συνετελέσθη μόνον διὰ τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, ἀλλ' ἐπίσης διότι

παρουσιάσθησαν νέοι σκοποί τῆς ζωῆς, ἱκανοὶ γὰρ συγκεντρώσουν ὀλόκληρον τὴν προσοχὴν καὶ τὸν δυναμισμὸν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν καθαρῶς ἐπιγείων σχεδίων. Ὅσον περισσότερο ἀπεδεσμεύετο ἡ οἰκονομία ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τῆς κηδεμονίας, τόσο περισσότερο ἀνεπτύσσετο ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία, τόσο μεγαλυτέρα καθίστατο ἡ ἔλξις τοῦ κόσμου, τόσο ἰσχυρότερον διὰ τοῦ χρήματος ἀπεσπᾶτο ὁ ἀνθρώπος ἐκ τῶν ἔργων τῆς πίστεως. Ἡ οἰκονομικὴ ἀξία δὲν ἦτο ἀπλῶς μία δυνατότης ἐπιβιώσεως, ἀλλὰ περιοχὴ ἐνὸς ἀγῶνος, τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ ὁποίου ἐνεφανίζοντο ἰσάξια τῶν θρησκευτικῶν πράξεων. Διὰ τοῦ οἰκονομικοῦ ἀγωνίσματος συντελεῖτο μία μορφή λυτρώσεως τόσης ἐντάσεως, ὥστε γὰρ θεωρηθῆ ἐπισημῶς ὡς μόνον περιεχόμενον τῆς πίστεως. Ἐὰν ὁμως διὰ τῆς ἰδιωτικῆς οἰκονομίας καὶ τῆς κρατικῆς ἐξουσίας ἡ Ἐκκλησία ἔπαυε γὰρ διοικῆ τὸν ἀνθρώπον, γὰρ εἶναι τὸ κριτήριον τῶν προθέσεων καὶ τῶν πράξεων, ἐτρέπετο ἡ ἐνέργεια τῆς πίστεως ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον πρὸς τὸ ἐνθάδε. Ὅσον ἐπέδιδεν ἡ οἰκονομία, τόσο παρουσιάζετο ὁ Εὐρωπαῖος ὡς συνήγορος τοῦ παρόντος κόσμου. Τὸ ἐμπόριον, τὸ στρατιωτικὸν ἐπάγγελμα, ἡ καλλιτεχνία, ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, τὸ ἀνθρωπιστικὸν ἰδεῶδες, ἡ πολιτικὴ διάθεσις καὶ ἡ κριτικὴ σκέψις διέσπασαν καὶ διένειμαν διὰ τοῦτο τὴν πίστιν μεταξύ των, καθ' ὃν χρόνον ἡ ἐπίσημος κοσμικὴ τῆς ἐκπροσώπησις ἀπεκλείετο τῶν ὑποθέσεων τοῦ κόσμου. Ἡ ἀποστροφή αὕτη τοῦ Εὐρωπαίου ἐκ τῶν ὑπερφυσικῶν θεμάτων χάριν τῆς ἐπιγείου δυνατότητος συνετελέσθη προοδευτικῶς ἀπὸ τῆς Ἀναγέννησεως καὶ ἐξῆς.

Ἡ Ἀναγέννησις ὁμως δὲν διέκοψεν, ἀλλὰ συνέχισε τὸ ἔργον τοῦ Μεσαιῶνος, δὲν ὑπῆρξεν ἡ ἄρνησις, ἀλλ' ἡ ἐσωτερικὴ κατάληξις τῆς προσπάθειας τοῦ ἀνθρώπου γὰρ εὐρῆ ἐπὶ τῆς γῆς, ὅ,τι δὲν τοῦ προσέφερεν ὁ οὐρανός. Βεβαίως ὁ Μεσαιῶν ὑπῆρξε μία ἐποχὴ διχασμοῦ, μιᾶς συνειδητῆς καὶ ταυτοχρόνως ἀσυνειδήτου διασπάσεως τοῦ ἀνθρώπου μεταξύ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου. Ὅταν διὰ τοῦτο ὁ ἀνθρώπος τῆς Εὐρώπης ἀπεφάσισε γὰρ ἐξαπλωθῆ ἀνά τὴν ὑφήλιον, ἐκράτησεν εἰς τὸ χέρι του τὸν σταυρόν. Μεταξὺ τῶν πρώτων ἀπεβιδάσθη εἰς τὰς νέας χώρας ὁ ἱεραπόστολος. Ἡ Εὐρώπη ἐστρέφετο καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ Μεσαιῶνος πρὸς τὸν κόσμον ὑπὸ τὴν εὐλογίαν καὶ τὴν καθοδήγησιν τῆς Ἐκκλησίας. Ὅτι βεβαίως ὁ κόσμος ἔκρυβεν ἐντὸς του δυνάμεις, διὰ τῶν ὁποίων ἡ ἐκκλησιαστικὴ συμπαράστασις κατέστη περιττὴ, ὑπῆρξε μία ἐπίπτωσις τῆς ἱστορίας, τὴν ὁποίαν ὁ μεσαιωνικὸς ἀνθρώπος δὲν προεῖδε. Τοῦτο ὁμως δὲν σημαίνει, ὅτι ὁ Μεσαιῶν δὲν εἶναι ἡ ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀνθρώπος ἀπεσπᾶσθη ἐκ τοῦ ὑπερβατικοῦ κόσμου. Τὰ ἐπακόλουθα τοῦ φοβεροῦ γεγονότος ὑπῆρξαν οἱ χαρακτῆρες τῆς νεωτέρας εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας.

Ἀραβικὴ μεσίτευσις εἰς τὴν Εὐρώπην τοῦ ὅπλου τῆς πνευματικῆς κατακτήσεως τοῦ κόσμου.

Τὴν σημασίαν τοῦ Μεσαιῶνος διὰ τὴν Ἀναγέννησιν καὶ μέσφ τῶν ἐπιτευγμά-

των της διά τήν ανάπτυξιν τῶν συγχρόνων καιρῶν εἰκονογραφεῖ ἢ περίπτωσις τοῦ χάρτου. Ἡ γραφικὴ ὕλη, τὴν ὁποίαν ἐμεσίτευσαν ἐκ τῆς Κίνας οἱ Ἄραβες, προέβαλεν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ἱστορίαν τὸ αἶτημα τῆς τυπογραφίας. Ἡ ἄπω Ἀνατολὴ εἶχε καὶ πάλιν προηγηθῆ εἰς τὴν χρῆσιν κινητῶν στοιχείων, ἀλλ' ἡ τυπογραφικὴ τέχνη ἐξυπηρέτησε τὴν αἰσθητικὴν διάθεσιν τῆς ἀριστοκρατίας. Ὄταν ὁμως ὁ χάρτης ὑπεχρέωσε τὴν Δύσιν νὰ ἐφεύρῃ τὴν τυπογραφίαν, ἐπετέθη ἐναντίον τῆς κοινωνικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς δεσποτείας.

Τὴν ἐφεύρεσιν τοῦ χάρτου ἀποδίδουν οἱ Κινέζοι εἰς τὸν ὑπουργόν των Tsai-lun, ὁ ὁποῖος τὸ ἔτος 105 μ.Χ. εἶχε τὴν ἐμπνευσιν νὰ κόψῃ εἰς ὅσον τὸ δυνατόν μικρότερα τεμάχια φυτικῆς ἴνας, κάναβιν, ράκη λίνου καὶ μετάξης καὶ νὰ συνθέσῃ διὰ κολλητικῶν οὐσιῶν μίαν μάζαν, ἡ ὁποία ἦτο δυνατόν ν' ἀπλωθῆ εἰς λεπτὰ φύλλα. Περί τὸ ἔτος 400 μ.Χ. ἡ νέα γραφικὴ ὕλη εὐρίσκετο εἰς τὸ Τουρκεστάν. Τὸ ἔτος 751 μ.Χ. οἱ Ἄραβες συλλαμβάνουν Κινέζους αἰχμαλώτους καὶ δέχονται νὰ τοὺς ἐλευθερώσουν, ἐὰν διὰ τῆς ἐξασκήσεως ἐνὸς ἐπαγγέλματος κατορθώσουν νὰ ἐξαγορασθοῦν. Ὁρισμένοι λοιπὸν ἐπιδίδονται εἰς τὴν παραγωγὴν χάρτου, ὥστε τὸ ἔτος 794 μ.Χ. εἰς τὴν Βαγδάτην ὁ βεζὶρης Jachja ben Fadl νὰ ἰδρύσῃ τὸ πρῶτον χαρτοποιεῖον¹⁸. Μετ' ὀλίγον ἡ ἐφεύρεσις διεδόθη εἰς τὴν Δαμασκόν, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Τριπολίτιδα, τὴν Τυνησίαν, τὸ Ἀλγέριον καὶ τὸ Μαρρόκον, τὴν Σικελίαν καὶ τὴν Ἀνδαλουσίαν, τὴν Ἰταλίαν, τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Γερμανίαν. Ἀρχὰς τοῦ 12ου αἰῶνος εἰς τὴν ἰσπανικὴν πόλιν Βαλεντίαν καὶ τὸ ἔτος 1189 μ.Χ. εἰς τὴν γαλλικὴν περιοχὴν τῆς Ἐρώλ ἐγκαθίστανται τὰ πρῶτα εὐρωπαϊκὰ ἐργοστάσια χαρτοποιίας ἐντὸς ὑδρομύλων πρὸς ἐκμετάλλευσιν τῆς δυνάμεως τοῦ ὕδατος διὰ τὴν διάλυσιν τῶν ρακῶν καὶ τὴν πλύσιν τῆς χαρτομάζης. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν λοιπὸν τῆς δευτέρας χριστιανικῆς χιλιετηρίδος ἡ Εὐρώπη διαθέτει διὰ τῆς πρῶτης συνθετικῆς ὕλης τὴν βάσιν τῆς ἀπεριορίστου πνευματικῆς ἐπικοινωνίας. Ὄταν προτοῦ περάσουν τρεῖς αἰῶνες ὁ πατρίκιος Γουτεμβέργιος κατῴρθωσε ν' ἀξιοποιήσῃ τὴν μεταλλουργικὴν πείραν τοῦ Μεσαιῶνος καὶ νὰ χύσῃ κινητὰ στοιχεῖα διὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς σκέψεως, ἐξεπλήρωσε μίαν εὐρωπαϊκὴν ἀνάγκην, ἡ ὁποία, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἀξιώσεως τοῦ ἀτόμου νὰ διαρρήξῃ τὰ γεωγραφικά, τὰ κοινωνικά καὶ πολιτικά του ὅρια, εἶχε καταστῆ ἀνυπέρθετος. Εἰς τὴν φθηνὴν δυνατότητα τοῦ χάρτου εἶδεν ὁ Εὐρωπαῖος τῶν Μέσων χρόνων τὴν προοπτικὴν τῆς πνευματικῆς κατακτήσεως τοῦ κόσμου. Ἐὰν τὰ πλοῖα μετέφερον τὰ σώματα εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς, ὁ χάρτης ἔδιδε τὴν ὑπόσχεσιν νὰ διαδώσῃ εἰς ὅλον τὸν κόσμον τὴν ἀξίαν καὶ τὴν θέλησιν τοῦ πνεύματος.

Ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως τῆς γραφῆς πρὸς τὰ κατορθώματα τοῦ τύπου:

α) τὴν ἐπιστήμην ὡς δημοσίαν ὑπόθεσιν καὶ τὴν οἰκονομίαν πνευματικῶν δυνάμεων,

Διὰ τῆς ἐφευρέσεως τῆς τυπογραφίας συνετελέσθη εἰς τὴν Εὐρώπην μία ἐπανάστασις, ἡ ὁποία μόνον πρὸς τὴν ἐφεύρεσιν τῆς γραφῆς εἶναι δυνατὸν νὰ συγκριθῆ. Ἡ γραφή ἐσήμαινεν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν προφορικὴν γλῶσσαν, ἡ ἥποια ἐξέφραζεν ἀρχικῶς τὴν αἴσθησιν καὶ τὸ συναίσθημα, τὴν μετάδοσιν πληροφοριῶν. Διὰ τῆς μεταδόσεως αὐτῆς ἀνεπτύχθη ἡ «γραμματικὴ», ἡ ἐσωτερικὴ τάξις τῆς ἐρμηνείας τοῦ εἶναι. Οἱ κανόνες τῶν γραμμάτων ἐφηρμόσθησαν ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν προφορικὴν ἔκφρασιν, οὕτως ὥστε, ὅπως τὸ γεγονός ἐτελέσθη παραδειγματικῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁ ἄνθρωπος νὰ ὁμιλῇ ἐπὶ τῆ βάσει τῶν κανόνων τοῦ γραπτοῦ λόγου. Ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ὑπῆρξεν ἡ ἐπιβολὴ τῶν γραμμάτων ἐπὶ τῶν φθόγγων. Ὁ ἑλληνικὸς λόγος ἐνεφανίσθη εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς πρωτότοκος τῆς γραφῆς.

Διὰ τὴν γέννησιν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης ἡ γραφή ἐχρειάσθη τὴν μαιευτικὴν συμπαράστασιν τῆς τυπογραφίας. Ἡ μεθοδικὴ σκέψις διαδίδεται, ἐλέγχει, ἐλέγχεται, φωτίζει τοὺς ἐν σκότει καὶ παρέχει εἰς τοὺς σοφοὺς τὴν ἀφορμὴν νὰ γίνουν σοφώτεροι. Ἀπὸ τῆς μιᾶς στιγμῆς εἰς τὴν ἄλλην ἡ ἐπιστήμη παύει νὰ εἶναι μέλημα μιᾶς τάξεως καὶ γίνεται δημοσία ὑπόθεσις. Τὸ πνεῦμα κατέρχεται εἰς τὸν κόσμον, ἀναζητεῖ, δσους ὁ τόπος ἀπεμόνωσε, δὲν ἀναφέρεται ὁμως εἰς ὠρισμένους παραλήπτας, ἀλλ' εἰς ὅλους ἀνεξαιρέτως. Τὰ πνευματικὰ ἔργα ἀποκτοῦν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον μίαν δημοκρατικὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν ἡ ἱστορία μέχρι τότε δὲν εἶχε γνωρίσει. Ὅχι μόνον οἱ κλητοί, ἀλλ' ὅσοι εἶναι δυνατὸν νὰ σκεφθοῦν, ἀποκτοῦν αὐτὸ τὸ δικαίωμα διὰ τῆς τυπογραφίας. Ταυτοχρόνως τὸ πνευματικὸν ἐπίτευγμα εἰς τὴν νέαν μορφήν του δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χαθῆ, ὅταν ὁ φορεὺς του ἐκλείψῃ, ὅπως ἐπὶ παραδειγματικῶς συνέβη εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Σαμίου Ἀριστάρχου καὶ τοῦ Πυθαγορείου Φιλόλαου περὶ τῆς κινήσεως τῆς Γῆς περὶ τὸν ἥλιον*. Ὁ ἐντυπος λόγος, ἐκτὸς αὐτοῦ, ἐνῶ προσφέρεται εἰς γενικὴν κριτικὴν, δίδει εἰς ὅσους τὸν κρίνουν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιχειρήσουν τὸ ἐπόμενο πνευματικὸν βῆμα, ὥστε νὰ μὴ ἐπαναλαμβάνεται συνεχῶς ἡ ἴδια ἐργασία. Μία οἰκονομία πνευματικῶν δυνάμεων ἄνευ προηγουμένου προέκυψε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὴν ἐπιστήμην.

* «Ἀρίσταρχος ὑποτίθειται.. τὰν γὰν περιφέρεσθαι περὶ τὸν ἄλιον. κατὰ κύκλου περιφέρειαν»¹⁹. «Οἱ μὲν ἄλλοι μένειν τὴν γῆν· Φιλόλαος δὲ Πυθαγόρειος κύκλω περιφέρεσθαι περὶ τὸ πῦρ κατὰ κύκλον λοξὸν ὁμοιοτροπῶς ἡλίω καὶ σελήνῃ»²⁰. («Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς καὶ Ἐκφαντος ὁ Πυθαγόρειος κινουσι μὲν τὴν γῆν οὐ μὴν μεταβατικῶς, ἀλλὰ τροπικῶς, τροχοῦ δίκην ἐνηξονισμένην ἀπὸ δυσμῶν ἐπ' ἀνατολάς, περὶ τὸ ἴδιον αὐτῆς κέντρον»)²¹.

6) τὴν ἐμπορικὴν ἀξίαν τῆς γνώσεως μὲ συνεπείας:

1) τὴν ὑποχώρησιν τῆς λατινικῆς χάριν τῶν ὀμιλουμένων γλωσσῶν (ἐκλαϊκευσις τῆς ἐπιστήμης),

Διὰ τῆς ἐκτυπώσεως τῆς σκέψεως ἢ γνώσεως γίνεται διὰ πρώτην φοράν ἐμπορεύσιμος. Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ κόσμου δὲν εἶναι μόνον ἔργον τοῦ ἱερέως, ἀλλ' ἔχει οἰκονομικὴν ἀξίαν. Συνέπεια τοῦ γεγονότος αὐτοῦ εἶναι ἡ ἀπαίτησις συνεχῶς εὐρυτέρου κοινοῦ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπέβαλλε τὴν ἀναθεώρησιν τῆς ἀξίας τῶν ὀμιλουμένων γλωσσῶν. Ἡ τυπογραφία ἐνεκαινίασε τὴν ἱστορίαν τῆς διὰ τῆς λατινικῆς Γραφῆς (1455 μ.Χ.) καὶ τῶν λατινικῶν κειμένων, ὑπῆρξεν ὅμως καίριον πλήγμα ἐναντίον τῆς λατινικῆς γλώσσης. «*Mathematica mathematicis scribuntur*»²², εἶπεν ὁ **Κοπερνικός**, ἀλλ' ἤδη ὁ **Γαλιλαῖος** παρακούει τὴν ἐντολήν, διὰ νὰ δώσῃ τὸ παράδειγμα τῆς ἐκλαϊκεύσεως τῆς ἐπιστήμης, τὴν δυνατότητα τῆς ἐρεύνης εἰς ὅσους δὲν ὠμίλου τὴν γλῶσσαν τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τῆς ἀξιοποιήσεως τοῦ ὄργανου, τὸ ὁποῖον ἐξέφραζε κατὰ βάθος τὸν ἄνθρωπον, ἡ Εὐρώπη κηρύσσει τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς δεισιδαιμονίας καὶ τῆς ἀμαθείας καὶ παρουσιάζει τὴν κριτικὴν σκέψιν ὡς γενικὴν ὑποχρέωσιν. Διὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν ἐκινήθησαν ἀργότερον πνευματικὰ ρεύματα, τὰ ὁποῖα συνεπῆραν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς μιᾶς πνευματικῆς περιπετείας εἰς τὴν ἄλλην παραλλήλως καὶ ἐναντίον τῆς παραδόσεως πρὸς δημιουργίαν σκοπῶν, ἡ ἀρχὴ τῶν ὁποίων δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὸ παρελθόν, ἀλλ' εἰς τὴν εὐθύνην τοῦ προσώπου.

2) τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἀτόμου ὡς πρὸς τὴν αὐθεντίαν (ἀνατροπὴ τῆς πνευματικῆς τάξεως),

Ἡ τυπογραφία δὲν ἐστράφη μόνον ἐναντίον τῆς λατινικῆς γλώσσης, ἀλλ' εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐναντίον τῆς αὐθεντίας. Ὑπῆρξε μία φοβερὰ δύναμις εἰς χεῖρας τοῦ ἀτόμου, τὸ ὁποῖον δὲν ἐξεπροσώπει αὐτὴν τὴν φοράν τὴν ὑπερβατικὴν ἢ τὴν κοσμικὴν τάξιν, ἀλλὰ τὴν ἰδικὴν του ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων. Διὰ τοῦτο ἡ αὐθεντία, παρ' ὅτι εὐχαρίστως ἐχρησιμοποίησε τὴν νέαν δυνατότητα, διὰ ν' αὐξήσῃ τὸ κύρος τῆς, κατεδίκασεν ἐπανειλημμένως τὸ βιβλίον. Παράδειγμα τῆς ἐχθρότητος αὐτῆς ἀποτελεῖ ἡ διαταγὴ τοῦ αὐστριακοῦ αὐτοκράτορος **Καρλόλου VI** τὴν 28ην Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους 1725: «Οὐδεὶς ἔμπορος ἢ μεταφορεὺς ἢ μεταπράτης δαντελλῶν, νημάτων ἢ ὑφασμάτων ἢ οἰοσδήποτε καὶ ἂν εἶναι, ἐπιτρέπεται νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν χώραν καθ' οἴονδήποτε τρόπον αἰρετικὰ καὶ ἐκ τῆς ἀληθοῦς διδασκαλίας καὶ πίστεως ἀποκλίνοντα βιβλία.. Συμφώνως πρὸς τὴν παροῦσαν ὁ παραβάτης ὀφείλει νὰ συλληφθῇ καὶ νὰ καταδικασθῇ *ad poenam gladii*.., εἰς δὲ τὸν μηνυτὴν νὰ δοθῇ τὸ ἐν τρίτον τῶν ἐμπορευμάτων ἢ ἐὰν δὲν ὑπάρχουν, *recompens ex publico*»²³. Κατάλοιπον τῆς στάσεως αὐτῆς εἶναι ὁ περιοδικῶς ἐκδιδόμενος «*Index*» διὰ τοὺς **Καθολικοὺς ἀπηγορευμένων βιβλίων**, μία τυπογραφικὴ προσπάθεια περιορισμοῦ τῆς

ἐλευθερίας, τὴν ὁποῖαν ἀπέκτησε τὸ ἄτομον μέσῳ τῆς τυπογραφίας, ἐφ' ὅσον οὔτε ὁ διὰ τῆς πυρᾶς θάνατος τοῦ συγγραφέως οὔτε ἡ καταστροφή ἀντιτύπων τοῦ ἔργου του ἦσαν πλέον ἀποτελεσματικὰ μέτρα ἐναντίον τῆς ἀπειθαρχίας. Ἐὰν ὁμοῦς ἡ αὐθεντία δὲν ἐχρειάζετο τὴν τυπογραφίαν, διὰ νὰ ἐπιβληθῆ, ἐφ' ὅσον ἦσαν ἀρκετὰ τὰ μέσα τῆς βίας, εὐρίσκεται τώρα διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν ἀνάγκην ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸ ἄτομον ἐπὶ πνευματικοῦ ἐπιπέδου. Ἡ τυπογραφία ἐξηνάγκασε τὴν αὐθεντίαν νὰ δικαιολογηθῆ ἢ νὰ ἐντείνῃ τὴν βίαν, ὅπου ἦτο ἀδικαιολόγητος καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὄχι μόνον νὰ φανῆ ἠθικῶς ἐκθετος, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐντάσεως τῶν σχέσεών της πρὸς τοὺς ὑποτελεῖς νὰ προκαλέσῃ τοὺς ὄρους τῆς ἀνατροπῆς της. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ὁ χάρτης ἀνετίναξε τὰ πνευματικὰ θεμέλια τῆς ἐπισήμου κοινωνικῆς τάξεως τῆς Εὐρώπης. Ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν κινημάτων ἐναντίον τῆς παραδόσεως, ἀπὸ τῆς Μεταρρυθμίσεως μέχρι τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, διαδηλωτῆς καὶ πρωτεργάτης ὑπῆρξεν ὁ ἐντυπος λόγος.

Σύμβολον καὶ ὄπλον τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας, ἐχθρὸς τῆς προλήψεως καὶ τῆς βίας, συνωμότης τῶν καταπιεζομένων καὶ τῶν ὄνειροπόλων, σκυταλοδρόμος τῆς γνώσεως καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἔναυσμα ψυχῶν καὶ πνευμάτων ὁ χάρτης ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος τῆς πυρίτιδος. Ὅπως ἡ πυρίτις ἦτο ἡ ἀπαίτησις τοῦ ἐκπυρσοκροτοῦντος ὄπλου, καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ ὁ χάρτης ἦτο εἰς τὴν Εὐρώπην ἡ ἀπαίτησις τῆς τυπογραφίας. Ταυτοχρόνως ὁ χάρτης ὑπῆρξε μίᾱ πρὸ ληψις τῆς πυρίτιδος. Τὸ πῦρ, τὸ ὁποῖον ἐκεῖνος μετέδιδε καὶ ὁ συγκλονισμὸς, τὸν ὁποῖον ἐκεῖνος προεκάλει, εὐρήκαν ἀργότερον εἰς τὴν πυρᾶν καὶ τὴν βίαν τῆς ἐκπυρσοκροτήσεως πραγματικὴν αἰσθητοποίησιν. Ἀρχομένης τῆς δευτέρας μ.Χ. χιλιετηρίδος ἡ παρουσία τοῦ χάρτου εἰς τὴν Εὐρώπην ἐσάλπισε τὴν ἐναρξιν πνευματικῶν ἐπαναστάσεων, αἱ ὁποῖαι σήμερον ὄχι μόνον δὲν ἔληξαν, ἀλλὰ παρουσιάζουν εἰς ὄλην των τὴν σφοδρότητα διὰ τῆς ἐτησίως κατ' ἄτομον εὐρωπαϊκῆς καταναλώσεως 42 καὶ εἰς τὴν Β. Ἀμερικὴν 147 κιλῶν χάρτου²⁴ καὶ διὰ τοῦ ἐνὸς ἑκατομμυρίου ἐπιστημονικῶν ἀνακοινώσεων ἐτησίως²⁵ τὴν κοσμοϊστορικὴν των σημασίαν.

Ἐκκλησιαστικὴ συμμετοχὴ εἰς τὴν ἀνατίναξιν τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος τοῦ Μεσαιῶνος.

Ὅπως ὁ χάρτης, ἡ «θεωρητικὴ» πυρίτις τῶν Μέσων χρόνων, ἀνετίναξε τὴν πνευματικὴν τάξιν, ἐφ' ὅσον εἰς τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ ατόμου καὶ ἐξουσίας ἐτάχθη ὑπὲρ τοῦ ὑποτασσομένου, ἡ ἐκρηκτικὴ ὕλη, εἰς τὴν ὁποῖαν κατέληξαν ἡ ἀρχαία ἐκ τοῦ Βυζαντίου ἐρχομένη πείρα εὐφλέκτων ὕλων, τὸ συνδυαστικὸν πάθος τῆς ἀλχημείας καὶ ἡ ἀραβικὴ μεσίτευσις εὐρημάτων τῆς ἀπὸ Ἀνατολῆς, ἀνέτρεψε τὴν κοινωνικὴν τάξιν, διότι ἐτάχθη εἰς τὴν διαμάχην τῶν ἀντιπάλων ὑπὲρ τοῦ ἐπιτιθεμένου.

Ἐφευρέτην τῆς πυρίτιδος ἤθελε μέχρι πρό τινος ἡ παράδοσις τὸν ἀλχη-

μιστήν βερναρδίνον μοναχόν Berthold Schwarz: «Ὁ νέγρος Berthold ὑπῆρξε διδάσκαλος εἰς τὰς τέχνας καὶ εἶχε μεγάλην πείραν εἰς τὴν ἀλχημείαν. Ἔνεκα τῆς τέχνης, τὴν ὁποίαν ἐφεύρε, ἐστάλη ἐκ τῆς ζωῆς πρὸς τὸν θάνατον τὸ ἔτος 1338»²⁶. Νεώτεροι ἱστορικοὶ ἔρευναι καταλήγουν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ ἐν λόγῳ μοναχός, ὁ ὁποῖος διὰ τὰς ἀλχημικὰς του ἱκανότητας, τὴν «μαύρην μαγείαν», εἶχεν ἐπονομασθῆ πυγερ, μετερρύθμισε μόνον μίαν πεντήκοντα τοῦλάχιστον ἔτη νεωτέραν ἐφευρέσιν, τὴν ὁποίαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπέτυχεν ὁ ἐκ Κωνσταντίας ἀρχιμανδρίτης Berthold von Lützelstetten²⁷.

Καὶ κατὰ τὴν παραδεδομένην καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν ἄποψιν οἱ συνθέται τῆς ἐκρηκτικῆς ὕλης ἐκπροσωποῦν τὴν Ἐκκλησίαν, ἡ ὁποία πρὸ δύο αἰώνων εἶχε προαισθανθῆ τὴν κοινωνικὴν σημασίαν τοῦ ἐκκολαπτομένου νεωτερισμοῦ καὶ διὰ τῆς Συνόδου τοῦ Λατερανοῦ (1139 μ.Χ.) ἀναθεματίσει τὴν προσπάθειαν, ἐφ' ὅσον ἐστρέφετο ἐναντίον τῶν πιστῶν τοῦ Καθολικοῦ δόγματος (29ος κανὼν: «Artem autem illam mortiferam et Deo odibilem ballistariorum et sagittariorum adversus christianos et catholicos exerceri de cetero sub anathematem prohibemus»²⁸). Ἐφ' ὅσον ὁμοῦς ἡ ἀλχημικὴ ἔρευνα κατέληξεν ἤδη εἰς συγκεκριμένα ἀποτελέσματα, ἱκανὰ νὰ ἐξάψουν τὴν φαντασίαν καὶ τὴν ἐφεσιν τῆς δυνάμεως καὶ ἀπὸ τῆς ἑλλης πλευρᾶς οἱ Ἄραβες, οἱ ὁποῖοι εἰς τὴν μάχην τοῦ Alicante τὸ ἔτος 1265 μ.Χ. κατετρόμαξαν τοὺς ἰππότες τοῦ Ἰακώβου I τῆς Ἀραγωνίας διὰ πυρίνων βλημάτων, ἐφαίνοντο ὅτι εἶναι εἰς θέσιν νὰ ὑπερβοῦν τὰ Πυρηναια, ἡ Ἐκκλησία ὄχι μόνον δὲν ἀντετάχθη πρακτικῶς εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν νέων πραγμάτων, ἀλλ' ἐπέτρεψεν εἰς ἱερωμένους νὰ ἐπιδοθοῦν εἰς ἀναζητήσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἔμελλε νὰ προέλθῃ ἡ δυναμίτις διὰ τὴν συντριβὴν τοῦ κοινωνικοῦ οἰκοδομήματος τῆς παραδόσεως. Ἡ νέα δυνατότης ἀνέτρεψε τὴν κοινωνικὴν ἰσορροπίαν πρὸς ὄφελος ὅσων δὲν ἦσαν εἰς θέσιν ν' ἀμυνθοῦν, τοῦ χωρικοῦ ἐναντι τοῦ ἰππότευ, τοῦ πολίτου ἐναντι τοῦ εὐγενοῦς, τοῦ κράτους ἐναντι τῆς Ἐκκλησίας. Ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς ὥρας ἡ ἐπίθεσις ἀπέκτησε μίαν βίαν, τὴν ὁποίαν οὔτε ὁ θώραξ, οὔτε ἡ τάφος, οὔτε τὸ ἀνάθεμα, ἀλλὰ μόνον ἡ ἀντεπίθεσις ἦτο δυνατόν ν' ἀποκρούσῃ. Ἐνῶ λοιπὸν ἡ πυρίτις ἦτο γνωστὴ καὶ εἰς τὴν Κίναν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ἐνάτου μ.Χ. αἰῶνος, χωρὶς ὁμοῦς νὰ προκαλέσῃ κοινωνικὴν ἀναστάτωση, ἐφ' ὅσον τὸ πνεῦμα τοῦ τόπου περιώρισε τὴν ἐκρηκτικὴν τῆς δυνάμιν εἰς τὴν θραύσιν βράχων, ὅταν δὲν τὴν ἐχρησιμοποίησε διὰ πυροτεχνημάτων πρὸς διασκέδασιν τῶν εὐγενῶν, τοὺς ὁποίους ἐστήριζε τῇ συγκαταθέσει τῆς θείας τάξεως ἢ διὰ τῶν σὺνήθων μέσων τῆς βίας διαιωνιζομένη παράδοσις, εἰς τὸ πνευματικὸν κλίμα τῆς Εὐρώπης ἡ σύνθεσις θείου, νίτρου καὶ ἀνθρακος κατευθύνει τοὺς συντριπτικοὺς τῆς μύδρους εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐναντίον τῆς ἀριστοκρατίας καὶ τοῦ κλήρου.